

2010 Uluslar Arası Biyoçeşitlilik Yılı Münasebetiyle Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Yerel Çeşitlerin / Ekotiplerin Önemi

Prof.Dr.Neşet ARSLAN

A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü

Bilindiği gibi ülkemiz Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine 1996 yılında taraf olmuş olup, 1997 yılında Sözleşme ülkemizde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin temel amacı biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynaklardan doğan yararların eşit ve adil paylaşımının sağlanmasıdır. Birleşmiş Milletler tarafından 2010 yılının “2010 Uluslararası Biyoçeşitlilik Yılı” olarak tüm dünyada kutlanması kararı alınmıştır. Bu kararın amacı; Dünya üzerinde sahip olduğumuz biyolojik kaynakların korunması ve gelecek nesillere tüketmeden bu zenginliğin miras olarak bırakılması konusunda ülkeler ve tüm ilgi grupları düzeyinde biyolojik çeşitliliğin tanıtılması, bu konuda bilincin artırılması, dikkatlerinin çekilmesi ve konunun gündemde tutulmasıdır. “2010 Uluslararası Biyoçeşitlilik Yılı” Dünya’da çeşitli etkinliklerle kutlanmakta, ülkemizde de bir dizi etkinlikle kutlanması planlanmıştır. Ancak bugüne kadar kamuoyunun dikkatini çeken kapsamlı bir etkinlik henüz olmamıştır. Biyolojik çeşitliliğin önemli bir ögesi olan **Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik** konusunda hazırlamış olduğum yazı ile konuya ufak ta olsa bir katkıda bulunmak istedim.

Giriş

Yeryüzünde bulunan yüksek bitkilerin sayısı hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmekle beraber 270 bin civarında olduğu belirtilmektedir. **Bu 270 bin bitkinin takriben 70 bin kadarından yararlanırken, 200 bin tanesinden yararlanılmamaktadır.** Yararlanılmayan bitkiler daha fazla olmakla beraber, ilk etapta bunlardan 25.000 kadarının tıbbi amaçlar için, 10.000 kadarının da besin kaynağı olarak değerlendirilebileceği öngörülmektedir.

Bu türlerin yeryüzünde dağılışı eşit olmadığı gibi, aynı kuşaktaki coğrafi bölgelerde de farklılık göstermektedir. Tropik bölgeler tür çeşitliliği bakımından en zengin yerler olup, kutuplara doğru gidildikçe tür sayısı azalır. Tür bakımından en zengin yerler Güney Amerika'nın kuzey kesimleri ile Endonezya takım adalarıdır. Ülkelerin biyolojik çeşitliliği açısından bulundukları tür sayısı yanında, endemik (sadece o ülke ile sınırlı) tür sayısı da büyük öneme sahiptir.

Ülkemiz Bitki coğrafyası bölgeleri arasında İran Turan bölgesi en çok endemik tür barındırır. Bunu Akdeniz ve Avrupa-Sibirya bitki coğrafyası bölgeleri takip eder. Coğrafik bölgeler arasında ise 800 kadar tür ile en çok endemik tür Akdeniz bölgesinde bulunur; bunu 380 türle Doğu Anadolu, 280 türle İç Anadolu takip eder.

Biyolojik çeşitlilik

Gen, Tür ve Ekosistem olmak üzere üç hiyerarşik kategoriye ayrılır:

Genetik Çeşitlilik bir tür içindeki çeşitliliği ifade eder. Bu çeşitlilik belli bir tür, populasyon, varyete, alt-tür ya da ırk içindeki gen farklılığıyla ölçülür.

Tür Çeşitliliği belli bir bölgedeki, alandaki, ya da tüm dünyadaki türlerin farklılığını ifade eder. Bir bölgedeki türlerin sayısı (yani o bölgenin "tür zenginliği") ve endemik türlerin sayısı bu konuda en sık kullanılan ölçüttür.

Ekosistem Çeşitliliği ise bir ekolojik birim olarak karşılıklı etkileşim içinde olan organizmalar topluluğu ile fiziksel çevrelerinin oluşturduğu bütünle ilgilidir. Ekosistem; kendisini topluluk düzeyinden ayıran, kendileri cansız olan fakat canlı topluluklarının oluşumunu, yapısını ve karşılıklı etkileşimlerini etkileyen yangın, iklim ve besin döngüsü gibi faktörleri de içerir.

Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik

Tarımsal biyolojik çeşitlilik, gıda ve tarım ile ilgili

olan tüm biyolojik çeşitlilik bileşenlerini ve tarımsal ekosistemi teşkil eden biyolojik çeşitliliğin tüm bileşenlerini içeren kapsamlı bir terimdir. Tarımsal biyolojik çeşitlilik bitki, hayvan, mikroorganizma ve mantar genetik kaynaklarını içeren ve gıda ve tarım için önem taşıyan genetik kaynakları; besin döngüsü, organik madde ayrışması, tozlaşma, zararlı ve hastalık yönetimi, hidrolojik döngünün sürdürülmesi, karbon tutulumu gibi ekolojik servisleri ve bu süreçlere katılan organizmaları; toprak ve su gibi abiyotik faktörleri; geleneksel bilgileri ve diğer sosyo-ekonomik faktörleri içerir. Tarımsal biyolojik çeşitlilik insan ve tabiat arasındaki etkileşime odaklanmış bir anlayıştır. Tarımsal biyolojik çeşitliliğin gelişmesi de, kaybı da önemli ölçüde sosyoekonomik şartlara ve bunu etkileyen faktörlere bağlıdır.

Tarımdaki bitki genetik çeşitliliği hem Türkiye, hem de Dünya tarımı için çok önem arz etmektedir. Türkiye bitki genetik kaynakları yönünden çok özel bir konumda bulunmaktadır. **Vavilov**'un açıklamış olduğu çeşitlilik ve orijin merkezlerinden Akdeniz ve Yakın Doğu Merkezleri Türkiye'de örtüşmektedir. Bu iki bölge tahılların ve bahçe bitkilerinin ortaya çıkışında çok önemli bir role sahiptirler. **J. Harlan**'a göre ülkemizde 100'den fazla türün geniş değişim gösterdiği 5 mikro-gen merkezi bulunmaktadır ve çok sayıda önemli kültür bitkisi ve diğer bitki türlerinin orijin, ya da çeşitlilik merkezidir.

Bitkilerin kültüre alınmasının başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere dayanmakta; insanların göçebe hayattan yerleşik düzene geçişlerinin özellikle bitkisel üretim faaliyetleri ile başladığı kabul edilmektedir. Buğday, arpa kenevir gibi bitkiler ilk kültüre alınan bitkiler arasında yer alırken, şeker pancarı gibi bazı bitkilerin kültüre alınışı oldukça yenidir.

Bitki ve hayvanların ehlileştirilmesi ile bugünkü kültürlerin temeli atılmıştır. Kültür bitkilerinin çoğaltılması tohumla veya klonla (patates, asma,vb.) insan tarafından yapılır; çoğaltma, aynı zamanda bitki populasyonun özelliğine uygun seleksiyonla birlikte sürdürülmektedir. Kültür bitkileri doğal yayılım yeteneklerini yitirdiklerinden insan aktivitesi ile çoğaltılmaktadır. Kültür bitkileri bu yolla doğal ortamda yabani bitkilerle rekabet edebilme yeteneklerini de kaybetmişlerdir. Kültür bitkilerinin sayısal çeşitliliği (kültürü yapılan tür sayısı) ve bir türün içindeki biyolojik çeşitlilik (kültür çeşitleri, yerel çeşitler, ekotipler vb.) kültüre alma ve insanlar tarafından yapılan seleksiyonların ve bitkinin yetiştirildiği çevre

şartlarının bir sonucudur. Kültür bitkisi ile insanoğlu arasında kültüre alma, üzerinde seleksiyon ve ıslah çalışmasından dolayı sıkı bir ilişki mevcuttur

Kültüre alınan bitkilerin yayılışı ve ekonomik önemlerinin artması veya azalması da tarih boyunca, özellikle de son iki yüz yılda önemli değişikliklere uğramıştır. Sanayi ve teknolojilerdeki gelişmeler, ihtiyaçların çeşitlendirilmesi, refah düzeyinin artması, birçok üründe verimli modern çeşitlerin geliştirilmesi, ürünler arası ekonomik rekabet v.b. sebepler bunda rol oynamaktadır. Amerika kıtasının keşfinden sonra orijini bu kıta olan bitkilerin eski dünyaya getirilişi, eski dünya bitkilerinin bu kıtaya götürülüşü ve bu bitkilerin yeni yerlerinde büyük gelişmeler göstermesi bitkisel üretim seyrinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Çin'de çok eski bir kültür bitkisi ve bugün yağlı tohumlar içerisinde 231.000.000 tonluk üretimi ile dünyada en fazla üretime sahip olan soyanın, % 35'i ABD'de, Çin'de ise sadece % 7'si üretilmektedir. Soyanın ABD'de ciddi olarak tanıtılmasının 100-110 yıllık bir geçmişi vardır.

Sanayi devrimi ile başlayan gelişmeler tarımsal yapıda değişikliklere, her şeyden önce tür, çeşit ve biyotop çeşitliliğinde gerilemelere yol açmıştır. **Tarımsal yapıdaki değişiklikler, bilhassa 1950 den sonra biyolojik çeşitlilikte kayıplara yol açan bir şekil almıştır. Buna sebep olarak modern ticari (pazara yönelik) tarımda yüksek verimli çeşitlerin ve ırkların giderek artan oranda yer alması gösterilmektedir.** Bundan başka ülkelerin bu konudaki kanunları ve politikaları, uluslar arası anlaşmalar ekseriya tek yönlü olarak modern tarımı teşvik etmektedir. Genetik kaynakların ve buna bağlı olarak kültürün kaybolmasında, iç harpler, ülkeler arası savaşlar, ülke işgalleri tarımdaki nüfusun giderek azalması, şehirlere göçler de etkili olmaktadır.

Bunların sonucu olarak gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, şimdiki dönemde ve gelecekte ıslah amacına materyalin bulunması giderek azalmaktadır. Bunun doğurduğu riskler tahmin bile edilememektedir. Özellikle marjinal bölgelerdeki köy çeşitlerinin ve ırklarının kaybolmasına bağlı olarak halkın beslenme emniyetinin bozulması büyük bir önem arz etmektedir.

Yerel çeşitler, çok farklı kültürlerin binlerce yıllık birikim ile ortaya çıkarılmış ve genetik kaynaklar içerisinde en önemlisi ve en kolay kullanılabileni olmakla, birlikte en fazla kayba uğrayan gruptur. Bu kayıpların sonucu olarak, bunlardan gelecek nesiller

asla yararlanamayacaklardır. Yerel çeşitler, köy çeşidi, eski çeşit, hatta ticari bir çeşit de olabilir.

Köy (yerel) çeşidi korumasız ve lokal olarak yetiştirilen çeşitler olup, yetiştirilirken yıllar boyu çiftçiler tarafından selekte edilen özel amaçlara uygun veya belirli yetiştirme ortamlarına uygun çeşitlerdir. Yerel çeşitler ticari ve ıslah çeşitlerinden farklı olarak üzerinde sistematik (düzenli) olarak çalışılmamış, birbirinden kalıtsal olarak farklı tiplere sahip bir populasyon veya form karışımı olup, belirli yörelerde yıllarca yetiştirilen çeşitlerdir. Bunlar gerek doğal, gerekse de insanların seleksiyon baskısı altındadır. Bu çeşitlerin pek çoğu bir isme ve ayırımları için bir işarete sahip değildir. Bazen yetiştirildiği yörelerle anılırlar

Bir kültür bitkisi -**patateste olduğu gibi**- başka bir kültüre sonradan dahil olsa da geleneksel olarak nitelenebilir. Patates Güney Amerika'nın geleneksel bir ürünü iken, bugün Avrupa'nın da geleneksel ürünü olmuş ve bununla ilgili kültür de oluşmuştur. Bir tür geleneksel özelliğini almak için uzun bir zaman sürecinde belli bir kültür içinde kalmalı ve birkaç kuşağın ihtiyacını karşılamalıdır. O kültür bitkisi ile ilgili bilgi, adet, kullanımı gibi kültür nesilden nesle aktarılır. Kültür bitkileri birbirinden bağımsız olarak bir kültürde bulunabilir veya çeşitli kültürlerde uzun süre muhafaza edilebilir.

Biyolojik çeşitlilikteki kayıplar konusunda FAO'nun rakamları endişe verici boyuttadır. Tarımsal biyolojik çeşitlilik son yıllarda hızlı bir şekilde azalmaktadır. 19. yüzyılın ortalarından bu yana kültür bitkilerinin biyolojik çeşitliğindeki kayıplar %75 ten fazladır. Eskiden besin kaynağı, lif bitkisi veya diğer amaçlarla kullanılan binlerce kültür bitkisinden bugün sadece 150 kadarı, hatta bazı ülkelerde sadece 12 kadarı kalmıştır.

Aynı durum, faydalanılan hayvanlar için de geçerlidir. İnsanoğlu 40 kadar geviş getiren ve kanatlı kümes hayvanlarından yararlanmaktadır. Son yüz yılda bilinen 6400 kültür ırkı hayvanların 1000 i kaybolmuştur. Nerede ise her hafta bir hayvan ırkı yok olmaktadır. Dünya ölçeğinde evcil hayvanların % 30 u yok olma tehdidi ile karşı karşıyadır.

Ülkemizde yapılan bazı çalışmalar

Türkiye'nin sahip olduğu bitki genetik çeşitliliğinin önemi dikkate alınarak, 1998 yılında Bitki Genetik Çeşitliliğinin Yerinde Korunması Ulusal Planı' hazırlanmıştır. Planda tarım, gıda, ekonomi ve kültürel açıdan önemli olan türlerin in-situ korun-

ması için yasal, kurumsal ve mali yönden yapılması gereken çalışmalar belirlenmiştir. Ancak mevzuat boşlukları ve altyapı eksiklikleri nedeniyle tarımsal genetik çeşitliliğin yerinde korunmasına yönelik etkin bir sistem oluşturulamamıştır. Ex-situ korumaya yönelik altyapının da daha fazla güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Koruma çalışmaları ülkemizin de dünyadaki önemli genetik çeşitlilik merkezlerinden birisi olması sebebiyle, ulusal kaynakların yanı sıra uluslar arası finans kuruluşlarının hibe desteğiyle çeşitli koruma programları yürütülmektedir. Özellikle Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP) kanalıyla Küresel Çevre İmkânı'nın (GEF) bu konuda önemli katkıları olmuştur. Tamamlanmış önemli projelerden birisi Genetik Çeşitliliğin Yerinde Korunması Projesidir. Proje 1993-1998 yılları arasında, o zamanki, Çevre Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Orman Bakanlığı işbirliği ile yürütülmüştür. Projede, bitki genetik kaynaklarının yabancı formlarının (akrabalarının) yerinde korunması hedeflenmiştir. Proje ile genetik kaynak özelliğinde bulunan buğday, arpa, yulaf, mercimek ve tıbbi bitkiler, süs bitkileri ve diğer sanayi dallarında kullanılan bitkilerin yabancı türleri ile orman ağacı türlerinin (Kazdağı göknarı, karaçam, kızılçam, Toros sediri, Toros göknarı, kestane ve yabancı erik vb.) yaşama ortamlarında korunması (In-situ)

2007 yılında da "Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı" hazırlanmış; burada tarımsal biyoçeşitliliğe de yer verilmiştir. Planda, Tarımsal biyoçeşitlilikte amaç ve hedefler şu şekilde özetlenmiştir;

Tarımsal biyolojik çeşitlilik amaç ve hedefleri

AMAÇ	HEDEF
4. Tarımsal biyolojik çeşitlilik için önem taşıyan biyolojik çeşitlilik unsurlarının belirlenmesi, korunması ve izlenmesi; gıda ve tarım için gerçek ve potansiyel değere sahip olan genetik kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı; genetik kaynakların kullanımından kaynaklanan faydaların adil ve eşit şekilde paylaşımının sağlanması	4.1 Tarımsal biyolojik çeşitlilik için önem taşıyan biyolojik çeşitlilik unsurlarının belirlenmesi, korunması ve izlenmesi 4.2 Tarımın, biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumlu etkilerini destekleyen ve olumsuz etkilerini hafifleten yönetim uygulamaları, teknolojileri ve politikaları belirlenmesi, tarımsal ekosistemlerin verimliliğinin ve geçim kaynağı idame etme kapasitesinin geliştirilmesi 4.3 Tarımsal biyolojik çeşitlilik üzerindeki GDO'lardan ve yabancı türlerden kaynaklanan baskı ve tehditlerin önlenmesi veya mümkün olan en alt seviyeye indirilmesi 4.4 Gıda ve tarım için gerçek ve potansiyel değere sahip olan genetik kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından kaynaklanan faydaların adil ve eşit şekilde paylaşımının sağlanması

muhafaza alanlarının belirlenmesi ve tesisi imkânları araştırılmıştır. Projenin çalışma alanları Ceylanpınarı DÜÇ (Ş.Urfa), Kaz dağları (Balıkesir), Boklar dağları(Mersin)dır. Söz konusu üç bölgede zengin genetik çeşitliliğe sahip ve hedef türleri içeren alanlar "Gen Koruma ve Yönetim Alanları (GEKYA)"olarak

belirlenmiştir. Her bir Gen Koruma ve Yönetim Alanı için sürdürülebilir kullanım esaslarına dayalı yönetim planları hazırlanmıştır.

Tüm dünyada ülkeler tarımsal biyolojik çeşitliliğin korunması için çeşitli önlemler almaktadırlar. FAO'nun değerlendirmelerine göre dünyadaki gen bankalarında 6 milyon bitki numunesi bulunmaktadır ve bunun yaklaşık %40'ı tahıllara aittir.

Tarım Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Doğal Kaynaklarla ilgili olarak ayrı bir grup oluşturmuş; ve bu konudaki çalışmalara ivme kazandırmıştır. Türkiye'de kültür bitkilerinde birçok toplama yapılmış; yapılmaya da devam etmektedir. Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü'ndeki (ETAE) gen bankasında 2700 bitki türüne ait 52000 örnek muhafaza altına alınmıştır.

Meyve ve asma (üzüm) genetik kaynaklarımızın önemli bir kısmı toplanarak canlı koleksiyonları oluşturulmuştur.

ETAE'de yürütülen ıslah programları çerçevesinde, BGK koleksiyonları kullanılarak bir çok çeşit geliştirilmiş ve 6 adi fiğ, 2 tüylü fiğ, 1 macar fiği, 1 italyan çimi, 1 üçgül, 5 susam ve 1 anason, 42 tütün, 11 vişne, 11 yeşil erik, 18 İtalyan eriği, 16 kurutmalık erik, 8 erik anacı, 21 nar ve 3 ayva çeşidi tescil ettirilmiştir.

Bu yıl içinde Ankara'da Tohum gen bankası açılmış; milli botanik bahçesinin kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.

Kanun ve Yönetmeliklerdeki bazı değişiklikler

Tarımsal biyolojik çeşitlilik yönünden önemli olan yeni bazı kanun ve yönetmelikler çıkarılmıştır. 8 Ka-

sım 2006 tarih ve 26340 sayılı Resmi gazetede yayınlanan 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ile **1963 yılında çıkarılan 308 sayılı** Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkındaki Kanun Mülga olmuş (yürürlükten kaldırılmış) tur. Yine konu ile dolaylı ilgisi olan 5042 Sayılı "Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun" 15/1/2004 tarih ve 25347 sayılı Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Konumuzla ilgili olarak mülga 308 sayılı kanunda;

"**5/s bendinde, Köy çeşidi:** İslah edilmemiş olmakla beraber özellikleri Tarım Bakanlığınca kabul ve tescil olunmuş, uzun yıllardan beri tanınmış ve isim yapmış çeşitler" şeklinde tanımlanmaktadır.

5553 Sayılı Tohumculuk Kanununda bu tanım kaldırılmış yerine;;

3/1 bendinde, **Genetik kaynak:** Bitki ıslahçıları ve bilim adamlarının ihtiyacı olan genlerin sağlandığı, bitki yapılarında genetik farklılık ve farklı özellikler içeren potansiyel populasyon, bir ülkede veya bir bölgede doğal olarak bulunan bitkilerin yabanî türleri ve bunların geçiş formları, yerel çeşitler, özel amaçlarla geliştirilmiş çeşitler ve bazı önemli karakterlere sahip ıslah materyallerini (kapsar)." tanımı getirilmiştir.

5553 Sayılı Tohumculuk Kanununda konu ile ilgili diğer önemli maddeler şu şekildedir.

MADDE 4-Bitki çeşitlerinin tescili, üretim izni ve standart tohumluk çeşit kaydı ile genetik kaynakların kütüğe kaydedilmesi Bakanlık tarafından yapılır.

İslah edilmiş çeşitler farklılık, yeknesaklık ve durulmuşluk ve/veya biyolojik, teknolojik özellikleri ile tarımsal değerleri belirlenmek suretiyle; **genetik kaynaklar ise morfolojik ve/veya moleküler karakterizasyonu yapılarak kayıt altına alınır.** Süs bitkileri ile çiçek tohumlarında kayıt şartı aranmaz.

Tarımsal bitki türlerine ait çeşitlerin; kayıt altına alınması, kütükte kalış süresi, kayıt altına alınmanın yenilenmesi, kütükten silinmesi, devamlılığın sağlanması, katalog oluşturulması ile ilgili hususlar yönetmelikle belirlenir.

Ayrıca tescil, üretim izni ve standart tohumluk çeşit kaydı ile ilgili usul ve esaslar bitki gruplarına göre yönetmelikle düzenlenir.

Tohumluk üretimi

MADDE 5 -Bakanlık tarafından, bitkisel ve tarımsal özellikleri belirlenerek sadece kayıt altına alınan

çeşitlere ait tohumlukların üretimine izin verilir.

Tohumluk ticareti

MADDE 7 -Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir.

İstisna

MADDE 14 -İhracat amacıyla ithal edilip üretilen bitkisel ürün veya tohumluklarda kayıt altına alınma şartı aranmaz. Bu madde kapsamındaki bitkisel ürünlerin ticareti Bakanlıkça belirlenen usul ve esaslara göre düzenlenir. **Ayrıca, ticarete konu olmamak ve şahsî ihtiyaç miktarı ile sınırlı kalmak kaydıyla, çiftçiler arasında yapılacak tohumluk mübadeleleri ile deneme ve denetim amacıyla kullanılan ve miktarları Bakanlıkça belirlenen tohumluklar, bu Kanun hükümlerinden müstesnadır.**

Mülga 308 sayılı kanunda; bu maddenin karşılığı olarak;

Madde 18 - "Çiftçiler arasında yapılacak tohumluk mübadeleleri bu kanun hükümlerinden istisna edilmiştir"denilmektedir.

İki madde arasında anlam bakımından önemli farklılıklar mevcuttur. Yeni kanun bunları sınırlandırmıştır

Tarım ve Köyışleri Bakanlığı'nın yayınlarında ülkemizdeki 27.7 milyon hektarlık tarım alanlarının % 9.2'sinin (2.424.000 hektar) meyve üretiminde kullanıldığı ve 2009 yılı verilerine göre toplam meyve üretimimizin yıllık 16,6 milyon tona ulaştığı belirtilmektedir. İstatistiklere yansıyan bu sayıların büyük bölümü ticari üretimi kapsamaktadır. Ancak, kırsal kesimde gıda güvencesini ve çeşitliliğini sağlayan ürünler yerel çeşitlerdir. Bu yerel çeşitlerin korunması, yaygınlaştırılması için onları sadece bir "gen kaynağı" ve "ıslah malzemesi" olarak değil, yüzlerce yıllık bilgi birikimiyle oluşturulmuş, her mevsim farklı lezzetlerde meyve yemeye imkân sağlayan bir miras olduğunun fark edilmesi, kaydedilmesi ve bilginin genç kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Neler yapılabilir?

Bilindiği gibi bitkilerin genetik kaynaklarının korunmasında yerinde (in-situ) ve dışarıda (ex-situ) olmak üzere iki temel yol izlenmektedir.

Tarımsal biyolojik çeşitliliğin korunmasında yerinde yetiştirerek (On-Farm-Management) koruma sistemi geliştirilmektedir. Bu tanım kalıcı ekonomik sistemlerin tecrübe ve analizlerine dayanmakta ve gelişmekte olan ülkelerde henüz yayılmaktadır. Dışarıda korumanın aksine tarlada koruma dinamik bir koruma

ve yararlanma şeklidir. Bu bağlamda yerel çiftçilerin kendileri tarafından geliştirilen çeşit ve popülasyonların genetik kaynak olarak muhafazası geleneksel tarzda olmalıdır. Aktüel çeşitler çeşit sahipleri tarafından çoğaltılmakta ve korunmaktadır. Yerel çeşitler büyük bir tür ve çeşit varyasyonu göstermektedir. Ancak bunlar üzerinde detaylı araştırmalar olmadığı gibi, çok defa eski çeşit ve yerel çeşitlerin koruması konusundaki özel gayretlerle yapılan yetiştirme çalışmaları arasında da bir koordinasyon yoktur.

Avrupa Birliği tarafından yürütülen RESGEN -CT95 -34/45 "Genetische Ressourcen der Kartoffel" çerçevesinde "Genetic Resources of Potato" including "Conservation, Characterisation and Utilisation of Secondary Potato Varieties for Ecological Production Systems in Europe" adlı projede içlerinde Paterson's Victoria von 1863 gibi çok eski çeşitlerin de bulunduğu bir çok eski çeşit ve yerel çeşitler bu bağlamda yetiştirilmektedir. Almanya'da eski çeşitlerin canlandırılması ve muhafazası konusunda "Verein zur Erhaltung und Rekultivierung von Nutzpflanzen (VERN)" bir seri çalışma yapmaktadır. Benzer projeler ülkemiz ürünleri için yapılabilir.

Çeşidin kendisi dışında o tür veya yakın akrabalarının genetik kaynak olduğundan hareketle şu hususlara değinilebilir.

1-Eski çeşit, çeşit koruma kanunu korumasından çıkarılmış çeşit demektir. Eski çeşitlerin ticareti için Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Kurumunun izni ile çeşit listesinde yer alması gerekir. Listede yer verilmeyen çeşidin tohumluk olarak ticareti yapılamaz. Birçok süs bitkisinde olduğu gibi çeşit koruma statüsünde yer almayan veya tescilinden sonra bir izin gerektirmeyen çeşitlerde eski çeşitlerle yeni çeşitlerin ayırımı mümkün değildir. Eski çeşitlerin genetik kaynak olarak bir şekilde yerinde yetiştirilmesi çalışmaları yapılmalıdır. Bunun kanunla uyumu sağlanabilir.

2-Ne yazık ki binlerce yıldır ektiğimiz birçok bitkide tescilli bir çeşidimiz yoktur. Kayıtlı veya tescilli de değildir. Bunların ,5553 sayılı kanunun 3.maddesinin 1 bendinde yer alan "GENETİK KAYNAKLAR" kapsamında değerlendirilmesi, özellikle yerel kuruluşlar, STK'lar ve diğer yollarla ticari olarak yararlanmalarının yolu açılmalıdır.

3-Bunların standart tohumluk kapsamında değerlendirilmeleri yolları araştırılmalıdır.

4-Acil olarak şimdiki kadar yapılan toplama ve yerinde koruma çalışmalarının bir envanteri çıkarılmalıdır. Elimizdeki genetik kaynakların bir dökümü yapılmalıdır.

5-Tohumluk üretimi olmayan ancak, çiftçi elinde mevcut çeşit, tip vb. Genetik kaynaklar acilen tespit edilmeli, bu yöndeki projeler desteklenmelidir.

6-Doğal bitkilerde olduğu gibi, kültür bitkilerinin kırmızı kitabı mutlaka çıkarılmalıdır.

7-Tohumluk kanununda sözü edilen Genetik kaynaklarla ilgili yönetmelik burada ifade edilmeye çalışılan -genetik kaynakların kullanımı ve değerlendirilmesini kolaylaştırıcı fonksiyonları olacak şekilde geciktirilmeden çıkarılmalıdır.

8-Tescilli olup da üretimden kalkan çeşitler belirlenmeli, önemlilerinden başlanarak bunların yetiştirilerek korunmasına çalışılmalıdır.

9-Gerek tescilli gerekse tescilsiz yerli çeşitleri yetiştiren çiftçiler desteklenmeli ürünlerine pazarlama kolaylığı sağlanmalıdır.

10-Ülkemizin Avrupa ülkelerinden çok daha fazla genetik kaynağı olduğu ve ülkelerde yerel ve eski çeşitlerin yetiştirilerek muhafazasının bir devlet politikası olduğu göz önüne alınarak, tohumluk kanununa mutlaka köy çeşidi tanımı ve uygulaması eklenmeli, bu durumda bile katı davranılmadan kesinlikle sakınılmalıdır. Bu konuda başta meslek kuruluşları olmak üzere STK'lar uygun bir üslupla baskı unsuru oluşturmaktadır.

11-Genetik kaynakların kayıt altına alınması sağlanmalı ve tohumluk olarak değerlendirilmeleri kesinlikle engellenmemelidir. STK'lar bu konuda gerekenleri yapmalıdır.

12-Tarımsal biyoçeşitlilik için ayrı bir web sayfası oluşturulmalıdır. Burada bu konuda projesi olan tüm devlet kuruluşları ve STK'ların projelerine yer veya link verilmelidir. Konunun sistematize edilmesi, dağılımların önlenmesi, en önemlisi yapılan çalışmalardan azami ölçüde istifade edilmesi açısından bu çok önemlidir.

13-Genetik kaynakların pazarlanabilme imkânları üzerinde mutlaka durulmalıdır. Bu sağlandığı takdirde yerinde koruma çalışmaları olumlu sonuçlar verebilir.

Not: Bu yazının hazırlanmasında çok sayıda yerli ve yabancı kaynaklardan, çeşitli web sayfalarından yararlanılmıştır. Arzu edenler yazarı ile irtibat kurabilir.